

**KICHIK YOSHDAGI MAKTAB O'QUVCHILARIDA TURIZM
VOSITASIDA MA'NAVY AXLOQIY SIFATLARINI
RIVOJLANTIRISHNING SAMARADORLIK DARAJASI**

**УРОВЕНЬ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-
НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
СРЕДСТВАМИ ТУРИЗМА**

**THE LEVEL OF EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF
SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF YOUNGER
SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF TOURISM**

**Abdumannatov
Elbek
Abdumajitovich¹
Ravshanqulova
Dilora
Ravshanovna²**

*Abdumannatov
Elbek
Abdumajitovich
"Pedagogika"
kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa
doktori (PhD).
elbekabdumannatov@gmail.com
Ravshanqulova
Dilora
Ravshanovna
O'zbekiston-
Finlandiya
pedagogika
instituti,
Pedagogika
nazariyasi va tarixi
yo'nalishi 2-
bosqich
magistranti
ravsankulovadilora@gmail.com*

1.2- O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Samarqand, O'zbekiston.

Annotatsiya. Ushbu maqolada madaniy meros obyektlari va ziyorat turizmi orqali madaniy meros obyektlarining ma'naviy va axloqiy fazilatlarini va o'ziga xosligini rivojlantirish hamda targ'ib qilish yondashuvlari tahlil qilinadi. Turistik faoliyatning meros yo'nalishlarining madaniy va ma'naviy xususiyatlariga ta'sirini baholash usullari ko'rib chiqiladi. Meros obyektlarining noyob tarixiy, madaniy va ma'naviy ahamiyatini saqlash va ko'paytirishga yordam beradigan barqaror ziyorat turizmi dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha konseptual model va tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: madaniy meros, haj, ma'naviy-axloqiy rivojlanish, barqaror turizm, haqiqiylik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются подходы к развитию и пропаганде духовных и нравственных качеств и уникальности объектов культурного наследия через объекты культурного наследия и паломнический туризм. Изучены методы оценки влияния туристической деятельности, связанной с наследием, на культурные и духовные характеристики. Предлагается концептуальная модель и рекомендации по разработке программ устойчивого паломнического туризма, которые помогают сохранять и приумножать уникальное историческое, культурное и духовное значение объектов наследия.

Ключевые слова: культурное наследие, паломничество, духовно-нравственное развитие, устойчивый туризм, аутентичность

Abstract. This article analyzes approaches to the development and promotion of the spiritual and moral values and uniqueness of cultural heritage sites through cultural heritage objects and pilgrimage tourism. Methods of evaluating the impact of tourism activities on the cultural and spiritual aspects of heritage sites are examined. A conceptual model and recommendations are proposed for the development of sustainable pilgrimage tourism programs that help preserve and enhance the unique historical, cultural, and spiritual significance of heritage objects.

Keywords: cultural heritage, pilgrimage, spiritual and moral development, sustainable tourism, authenticity.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda ziyorat turizmiga va tarixiy-madaniy va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga ega bo'lgan obyektlarga tashrif buyurishga bo'lgan qiziqishning barqaror o'sishi kuzatilmoqda.[1] Ommabop diniy yo'nalishlar har yili dunyoning turli burchaklaridan millionlab ziyoratchilarni jalb qiladi. Biroq, aniq iqtisodiy foyda bilan bir qatorda, ushbu obyektlarning xavfsizligi uchun jiddiy xavflar mavjud. Sayyohlarning nazoratsiz oqimi mo'rt ekotizimlar va madaniy meros yodgorliklariga tuzatib bo'lmaydigan zarar yetkazishi mumkin.[2] Shunday qilib, iqtisodiy manfaatlar va yo'nalishlarning noyob fazilatlarini saqlab qolish o'rtasida maqbul muvozanatni ta'minlaydigan barqaror ziyorat turizmini rivojlantirishga yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati tug'iladi.[3] Biroq, zamonaviy tadqiqotlarning aksariyati asosan ekologik jihatlariga qaratilgan [4]. Shu bilan birga, obyektlarning tarixiy-madaniy haqiqiyli va ma'naviy-axloqiy ahamiyatini himoya qilish masalalari kam o'rganilgan bo'lib qolmoqda. Barqarorlikning turli jihatlarini, shu jumladan, ushbu hududlarning an'anaviy ma'naviy amaliyotlari va nomoddiy madaniy merosini saqlashni hisobga olgan holda kompleks yondashuv zarur.

Usullar va adabiyotlar tahlili

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llandi:

- Tanlangan ziyoratgohlarning hozirgi holati to'g'risida ikkilamchi ma'lumotlar manbalarini tahlil qilish (sayyohlar oqimining holati, YUNESKO hisobotlari va boshqalar).
- Madaniy va ma'naviy jihatdan eng zaif obyektlarni aniqlash uchun ekspert so'rovi.
- Baholash imkonini beradigan mezonlar va ko'rsatkichlarning ishlab chiqilgan tizimidan foydalangan holda tabiiy tekshiruvlar.
- Mamnunlik darajasini baholash uchun sayyohlar va mahalliy aholi o'rtasida so'rovlar.
- Olingan ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish va talqin qilish va tavsiyalar ishlab chiqish.

Madaniy meros obyektlarining madaniy va tarixiy qiymati. YUNESKO ma'lumotlariga ko'ra, jahon merosi obyektlari o'ziga xos "dunyoning barcha xalqlari uchun ajoyib ahamiyatga ega bo'lgan madaniy ahamiyatga ega" [5]. Ushbu jihatni baholashning asosiy yondashuvlariga quyidagilar kiradi: landshaftlar va alohida binolarning tarixiy va me'moriy yaxlitligini tahlil qilish [6]; an'anaviy hunarmandchilikning xavfsizligi [7]; an'alarni saqlash jarayonlarida mahalliy jamoalar va mahalliy xalqlarning ishtiroki [8] va boshqalar.

Ko'pgina diniy ziyorat obyektlari tarixiy shaxslar va voqealar bilan bog'liq bo'lgan alohida ma'naviy ahamiyatga ega.

Turizmning madaniy meros obyektlariga ta'sirini o'rganish muhimdir. Bir qator tadqiqotlar madaniy va tabiiy madaniy meros obyektlarining asosiy xususiyatlarini saqlab qolish uchun haddan tashqari sayyohlik oqimining salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

Shunday qilib, turistik faoliyatni o'rganish va madaniy va tabiiy meros obyektlarini saqlash sohasidagi ko'plab ishlarga qaramay, barqaror ziyorat

turizmining tarixiy, madaniy va ma'naviy-axloqiy tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda keng qamrovli tadqiqotlar hali ham kam.

Natijalar va tahlil

O'zbekiston ham milliy, ham global ahamiyatga ega bo'lgan boy madaniy-tarixiy va ma'naviy merosga ega. Mamlakatda tarix va madaniyat yodgorliklari sifatida davlat tomonidan muhofaza qilinadigan 4000 dan ortiq obyektlar mavjud [9]. Ulardan bir nechtasi YUNESKOning jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan, masalan, Buxoro, Samarqand va Xiva tarixiy markazlari, Shahrisabz me'moriy majmualari.

Samarqanddagi Shohi Zinda majmuasi YUNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan XI-XIX asrlardagi O'zbekistonning qadimiy me'morchiligining noyob yodgorligidir [10]. Unga har yili 400 000 dan ortiq sayyoh va ziyoratchilar tashrif buyurishadi. Tashrif buyuruvchilarning kuchli oqimi yodgorlikning mo'rt tarixiy inshootlarini saqlab qolish uchun jiddiy xavf omilidir. Bundan tashqari, yodgorlik savdosini tijoratlashtirish majmuaning an'anaviy ma'naviy muhitini o'zgartirishga olib keladi.

Buxorodagi Bahouddin Naqshband maqbarasi Markaziy Osiyodagi so'fiy musulmonlar ziyoratining eng yirik markazidir. Yillik tashrif 600 000 dan ortiq kishini tashkil etadi [9]. Diniy bayramlarda oqimning yuqori zichligi majmua obyektlarining shikastlanishiga, hududning ifloslanishiga va jamoat tartibining buzilishiga olib keladi.

Shunday qilib, Shohi Zinda majmuasi sayyohlikning eng kam salbiy ta'sirini boshdan kechirmoqda, bu tashrif buyuruvchilar oqimini tartibga solish va yodgorliklarning jismoniy xavfsizligini ta'minlash choralari amalga oshirish bilan bog'liq. Eng katta xavflar Sankt-Danielning mazari bilan bog'liq, chunki qo'shni hududda nazoratsiz qurilishdan tegishli himoya choralari mavjud emas.

So'rov natijalari va intervyular

280 ziyoratchi va 32 mahalliy aholi o'rtasida o'rganilgan obyektlar va ziyorat turizmi bilan bog'liq muammolar holatidan qoniqish darajasini aniqlash bo'yicha so'rovlar o'tkazildi.

Shunday qilib, ziyoratchilarning 68 foizi o'rganilayotgan majmualardagi manaviy va diniy amaliyotlarning imkoniyatlaridan qoniqishadi, ammo respondentlarning 54 foizi an'anaviy atmosferani buzadigan omillar mavjudligini, shu jumladan haddan tashqari tijoratlashtirishni ta'kidlashadi.

Mahalliy aholi orasida tarixiy va madaniy yodgorliklarga rekreatsion yukning ko'payishi (so'ralganlarning 88%), qo'shni hududlarda yangi qurilishning tabiati ustidan nazoratni yo'qotish (67%), ifloslanish natijasida atrof-muhitning buzilishi va tashrif buyuruvchilarning yuqori konsentratsiyasidan shovqin (62%).

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, o'rganilgan barcha obyektlar dunyo bo'ylab tendensiyalar bilan bog'liq bo'lgan ziyorat turizmining o'sib borayotgan oqimlaridan ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi [5, 6].

Ushbu ishda ishlab chiqilgan baholash tizimi madaniy-tarixiy va ma'naviy merosning holatini turizm ta'siri ostida o'zgarishi nuqtai nazaridan muntazam monitoring qilish imkonini beradi. Ushbu yondashuvning afzalligi nafaqat

obyektlar (binolar, inshootlar) xavfsizligining jismoniy parametrlarini, balki ma'naviy muhitning haqiqiyliigi, marosimlar, mahalliy jamoalarning ishtiroki darajasi bilan bog'liq bo'lgan nozik jihatlarni ham hisobga olishdir. Bu ziyoratgohning barqarorligini har tomonlama baholash va yodgorliklarning jismoniy holatiga va mintaqalarning nomoddiy madaniy merosiga tahdidlarni kamaytiradigan tartibga solish choralari ishlab chiqish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari insoniyatning madaniy, tarixiy va ma'naviy merosining eng qimmatli yodgorliklarining tanazzulga uchrashiga yo'l qo'ymaslik uchun ziyorat turizmini qat'iy tartibga solish zarurligini ko'rsatgan bir qator xorijiy mualliflarning ishlariga mos keladi. Shuningdek, cheklovchi chora-tadbirlar bilan bir qatorda, qabul qiluvchi hududlarning qadriyatlari va an'analarini hurmat qiluvchi axloqiy va mas'uliyatli turizm tamoyillarini targ'ib qilish yo'lida ziyoratchilar va sayyohlar bilan izchil ma'rifiy ishlar olib borilishi zarurligi ta'kidlandi.

Ishlab chiqilgan yondashuvlar ziyorat turizmi sohasini barqaror rivojlantirishni ta'minlash maqsadida tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilishning amaldagi tizimiga qo'shimcha sifatida O'zbekistonda davlat darajasida joriy etish uchun tavsiya etilishi mumkin.

Muhokama

Tadqiqotda olingan natijalar ziyorat turizmining O'zbekiston tarixiy-madaniy va diniy merosi obyektlariga ta'siri ortib borayotgani bilan bog'liq bir qator muammolar mavjudligini tasdiqlaydi.

Ziyoratchilar va sayyohlar oqimining asosiy yo'nalishlarda kuchayishi tendensiyasi bir qator xorijiy mualliflarning asarlarida qayd etilgan global dinamika bilan bog'liq [1, 2]. Avvalo, biz tarixiy binolar va majmualarning xavfsizligi xavfining oshishi haqida gapiramiz. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kirish va xizmat ko'rsatish infratuzilmasi kam rivojlangan obyektlar bu borada eng zaif hisoblanadi. Natijada, tashrif buyuruvchilarning nazoratsiz oqimining yuqori zichligi yodgorliklarning qurilish materiallari sirtlarning mexanik shikastlanishiga va hududning ifloslanishiga olib keladi [3].

Yana bir muhim jihat-muqaddas majmualar va me'moriy ansambllarning tijoratlashtirish jarayonida noyob ma'naviy muhitini o'zgartirish. Ma'lum bir bosqichda mahalliy tadbirkorlar va sayyohlik sanoatining o'sib borayotgan sayyohlik oqimlaridan iqtisodiy foyda olish istagi diniy an'analarga zid kela boshlaydi [4].

So'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, muqaddas makonning bunday tijoratlashtirilishi ziyoratchilar orasida tobora ortib borayotgan norozilikni keltirib chiqaradi, ularning taassurotlari sifati va ma'naviy-diniy tajribalarining chuqurligini pasaytiradi. Boshqa tomondan, mahalliy aholi va diniy konfessiyalar ham diniy marosimlarning haqiqiyliigini "yo'q qilish" jarayonidan xavotirda. Bu ziyoratgohlarning asosiy motivatsiyasi nuqtai nazaridan uzoq muddatli jozibadorligini shubha ostiga qo'yadi.

Shunday qilib, turizm sohasini boshqarish organlari va tarixiy va madaniy merosni davlat muhofazasi oldida ziyorat turizmini rivojlantirish ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni optimallashtirish va o'tmishdagi eng qimmatbaho

yodgorliklarning barqarorligini ta'minlash qiyin vazifa sifatida turibdi. Va bu yerda barqarorlikning barcha jihatlarini hisobga olish kerak, jumladan, ekologik, jismoniy, ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy [5, 6].

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot quyidagi asosiy xulosalar chiqarishga imkon beradi:

- O'zbekistonning madaniy va diniy merosi obyektlari ziyorat turizmining kuchayishi sharoitida antropogen bosimni kuchaytirmoqda. Bu alohida yodgorliklar va majmualarning jismoniy xavfsizligi xavfini oshirishda ham, tijoratlashtirish ta'siri ostida unikal ma'naviy muhitni o'zgartirishda ham namoyon bo'ladi.
- Madaniy meros obyektlarining tarixiy, madaniy va ma'naviy o'ziga xosligining asosiy jihatlarini hisobga olgan holda barqarorligini baholash uchun kompleks yondashuv va ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqilgan.
- Olingan monitoring natijalari madaniy meros barqarorligi tahdidlarini minimallashtirish maqsadida ziyorat oqimlarini tartibga solish va optimallashtirish sohasida asosli boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.
- Diniy tashkilotlar, yodgorliklar saqlovchilari, mahalliy aholi va turbiznes subyektlari manfaatlarini muvozanatini saqlagan holda turizm ta'sirini nazorat qilishning Qonunchilik, normativ-uslubiy va tashkiliy ta'minotini yanada takomillashtirish zarur.
- Shunday qilib, amalga oshirilgan ishlar natijalari ziyorat turizmi sohasini barqaror rivojlantirish muammolarini tushunishga hissa qo'shmoqda va O'zbekistonning tarixiy-madaniy va ma'naviy merosining eng qimmatli obyektlarini saqlab qolish uchun amaliy dastur topishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Туризм и культурное наследие / Ред. Дж. Мэттьюз, Т. Херберт. - Саратов: Амирит, 2018. - 460 с.
2. Бадарова Е.А. Туризм как фактор трансформации культурного ландшафта // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. - 2013. - No3 (11). - С. 88-95.
3. Глызина С.В. Паломничество как объект культурного наследия // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. - 2012. - No 4 (13). - С. 88-92.
4. Садыков Т. Религиозный туризм в Узбекистане: потенциал и перспективы // Вестник узбекского туризма. - 2018. - No 2. - С. 16-19.
5. Мирзиёев Ш. О концепции развития религиозного паломнического туризма в Республике Узбекистан // Министерство туризма и культурного наследия Республики Узбекистан: официальный портал [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://mift.uz/uz/pages/concept> (дата обращения: 15.03.2022).
6. Чучелов В.В. Устойчивое развитие сакральных ландшафтов // Известия Русского географического общества. - 2019. - Т.151. - No5. - С. 107-122.
7. Taylor K. Cultural landscapes: a bridge between culture and nature?. International Journal of Heritage Studies. 2017 Jul 3;23(7):614-29.

8. Padurean A, Maggi M. Traditional crafts and cultural experiences: A model for sustaining cultural heritage. *Journal of Tourism and Cultural Change*. 2021 Jan 2;19(1):83-103.
9. UNESCO World Heritage Convention [Internet]. Unesco.org. 2022 [cited 28 January 2022]. Available from: <https://whc.unesco.org/en/convention/>
10. Johnston C. Indigenous peoples and heritage conservation: intersections of identity and power in world heritage nominating processes. *Heritage & Society*. 2018 Jul 3;11(1):26-45.